

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства
імені Костянтина Немця

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

В.о. декана факультету геології, географії, рекреації і туризму

Катерина КРАВЧЕНКО

“28” серпня 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА ПРАКТИКИ

«НАУКОВО-АСИСТЕНТСЬКА ПРАКТИКА»

рівень вищої освіти доктор філософії

галузь знань 10 – Природничі науки

спеціальність 106. Географія

освітня програма Географія

вид дисципліни обов'язкова

факультет геології, географії, рекреації і туризму

2025 / 2026 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

«27» серпня 2025 року, протокол № 12

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Людмила Миколаївна НЕМЕЦЬ, д. геогр. н., професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Катерина Юріївна СЕГІДА, д. геогр. н., професор, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

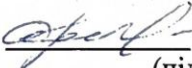
Протокол № 11 від «27» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри

 Людмила НЕМЕЦЬ
(підпис)

«27» серпня 2025 р.

Програму погоджено з гарантом освітньо-наукової програми «Географія»

Гарант освітньо-наукової програми Катерина СЕГІДА
(підпис)

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від «27» серпня 2025 року № 7

Голова науково-методичної комісії

 Юлія ПРАСУЛ
(підпис)

«27» серпня 2025 р.

ВСТУП

Програма науково-асистентської практики складена відповідно до освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії за спеціальністю 106 Географія ОНП «Географія».

1. Опис науково-асистентської практики

1.1. Метою науково-асистентської практики є поглиблення і закріплення знань здобувачів наукового ступеня доктора філософії другого курсу з питань організації і форм здійснення освітнього процесу, викладання географічних дисциплін у сучасних умовах, його наукового, навчально-методичного та нормативного забезпечення, формування вмінь і навичок опрацювання наукових та інформаційних джерел при підготовці занять, застосування активних методик викладання професійно-орієнтованих і практичних дисциплін для підготовки бакалаврів та магістрів спеціальностей 106 Географія (С6 Географія та регіональні студії), 014.07 / А4 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю (Е4 Науки про Землю).

Об'єктом науково-асистентської практики є освітній процес підготовки бакалаврів та магістрів спеціальностей 106 Географія (С6 Географія та регіональні студії), 014.07 / А4 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю (Е4 Науки про Землю).

Предметом науково-асистентської практики виступають окремі дисципліни фундаментального або професійного і практичного циклу навчального плану, що відповідає напряму наукового пошуку докторів філософії та узгоджується з темою дисертаційної роботи.

1.2. Основними завданнями науково-асистентської практики є:

- набуття теоретичних знань та практичних умінь і навичок, необхідних для роботи викладачем закладу вищої освіти, зокрема умінь і навичок навчальної та методичної роботи зі студентами;

- освоєння різноманітних методів, прийомів, форм роботи, сучасних технічних засобів навчання тощо.

У завдання практики також входить:

- поглиблення та закріплення теоретичних знань, отриманих під час навчання за фаховими та педагогічними дисциплінами, їх практичне застосування в навчальній роботі ЗВО;

- розширення та поглиблення професійної підготовки, розвиток педагогічних якостей та педагогічної майстерності викладача;

- підготовка та проведення занять різних типів із застосуванням різноманітних форм організації освітнього процесу, прийомів і методів навчання, спрямованих на активізацію роботи студентів;

- організація навчальної діяльності студентів на заняттях, виконання освітніх, організаційно-виховних, контрольних функцій, використання умінь і навичок для оцінки знань студентів; розвиток умінь аналізу і самоаналізу проведеного заняття;

- вивчення практикантами передового педагогічного досвіду, використання отриманих знань для самостійної навчальної роботи зі студентами всіх курсів бакалавріату та магістратури;

- ознайомлення та практичне застосування методів наукових досліджень з теорії та практики навчання дисциплін під час підготовки бакалаврів та магістрів спеціальностей 106 Географія (С6 Географія та регіональні студії), 014.07 / А4 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю (Е4 Науки про Землю).

Базою для проходження практики є кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Термін проходження практики – чотири тижні весняного семестру другого року навчання.

Загальне організаційне, навчально-методичне та наукове **керівництво** науково-асистентською практикою здійснюють завідувач кафедри соціально-економічної географії і

регіонознавства імені Костянтина Немця. Безпосереднім керівником науково-асистентської практики є науковий керівник здобувачів наукового ступеня доктора філософії.

1.3. Кількість кредитів – 6.

1.4. Кількість годин – 180.

1.5. Характеристика: обов'язкова освітня компонента, 2й рік підготовки, 4й семестр, 180 годин самостійної роботи.

1.6. Перелік компетентностей:

- Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності у сфері географії, природокористування та регіонального розвитку, застосовувати сучасні методології наукової та педагогічної діяльності, здійснювати власні наукові дослідження, результати яких мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення (інтегральна компетентність);
- Здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність у закладах вищої освіти в сфері географії та суміжних галузей з дотичних напрямів (СК03).

1.7. Перелік результатів навчання:

- Глибоко розуміти методологію природничо- та/або суспільно-географічних досліджень, застосувати її у власній науковій діяльності та викладацькій практиці (РН 02);
- Проводити науково-педагогічну діяльність у закладах вищої освіти, застосовуючи інноваційні форми, засоби та технології, здійснювати наукове, навчально-методичне та нормативне забезпечення освітнього процесу, розробляти і викладати навчальні дисципліни, дотичні до предметної області географії (РН 06);
- Проводити опрацювання наукових та інформаційних джерел при підготовці занять, застосування активних методик викладання професійно-орієнтованих дисциплін відповідного фахового напрямку та дисциплін фундаментального циклу (РН 12).

1.8. Пререквізити:

ОК 4. Педагогіка вищої освіти

ОК 5. Методологія та сучасні технології суспільно-географічних досліджень

2. Структура науково-асистентської практики

Під час проходження науково-асистентської практики передбачається проведення практикантом таких видів науково-педагогічної діяльності.

Організаційна робота:

- проведення консультацій з керівником практики з організаційних питань;
- короткі усні звіти здобувачів наукового ступеня доктора філософії про виконану протягом тижня роботу;
- складання індивідуального плану проходження науково-асистентської практики здобувачів наукового ступеня доктора філософії на підставі робочих навчальних планів;
- ознайомлення зі специфікою роботи та організацією освітнього процесу у ЗВО;
- ознайомлення з документацією, що ведеться у ЗВО (Статутом закладу вищої освіти, Положенням про організацію освітнього процесу, індивідуальним планом роботи викладача, робочими програмами навчальних дисциплін, планами роботи вченої ради факультету та вченої ради університету, планом роботи кафедри, ПС Деканат, журналом академічної групи тощо) та з освітніми стандартами (Законом України «Про вищу освіту», Стандарти відповідних спеціальностей, Національної рамки кваліфікацій).

Навчальна робота:

- відвідання занять різних типів (лекційного, семінарського та практичного), що проводять науково-педагогічні працівники кафедри;
- спостереження та аналіз різних форм здобуття вищої освіти;
- розробка, підготовка та самостійне проведення не менше трьох практичних або семінарських занять;
- розробка, підготовка та самостійне проведення не менше двох лекційних занять з використанням мультимедійних матеріалів до лекційних занять;
- розробка тестових завдань, проведення оцінювання / опитування за розробленими матеріалами та оцінка його результатів;
- виконання індивідуального завдання;
- проведення інших форм навчальної роботи (організація самостійної роботи студентів, консультацій тощо);
- проведення самоаналізу та самооцінки проведеної навчальної роботи.

Методична робота:

- опрацювання наукової та педагогічної літератури, самоосвіта;
- вивчення досвіду роботи науково-педагогічних працівників ЗВО;
- розробка планів-конспектів лекцій, практичних або семінарських занять, інструкцій до виконання практичних завдань;
- проведення консультацій з керівником практики, участь у роботі науково-методичних семінарів.

Науково-дослідна робота:

- ознайомлення з планом наукової роботи кафедри;
- участь у роботі дискусійного клубу чи наукового (методологічного) семінару кафедри;
- проведення елементів дослідження за темою дисертаційної роботи;
- проведення наукової роботи зі студентами.

Під час проходження науково-асистентської практики **здобувач наукового ступеня доктора філософії зобов'язаний:**

- отримати необхідну документацію і проконсультуватися у керівника щодо її оформлення;
- своєчасно прибути на базу практики і розпочати виконання її завдань;
- ознайомитися і дотримуватися режиму роботи ЗВО і кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Немця, що є базою практики;
- дотримуватись правил техніки безпеки на базі практики;
- виявляти вихованість, етичну поведінку, культуру спілкування, ввічливість, професіоналізм; відповідально відноситися до виконання поставлених перед практикантом керівником науково-асистентської практики завдань;
- виконати всі обов'язкові види педагогічної діяльності, проявивши при цьому свої професійні знання та навички;
- відповідати за виконану під час проходження науково-асистентської практики роботу;
- своєчасно оформити звітну документацію про проходження практики і подати її у встановлений термін керівникам практики;
- захистити звіт про виконану роботу.

В обов'язки керівника практики входить:

- постановити завдання перед практикантом;
- допомогти здобувачу наукового ступеня доктора філософії (у формі консультацій та методичних рекомендацій) при підготовці всіх видів занять та методичних розробок.
- скласти і довести до відома здобувачів наукового ступеня доктора філософії план-графік проходження науково-асистентської практики;
- перед початком практики перевірити готовність бази практики;
- провести інструктаж практикантів з питань техніки безпеки та охорони праці;
- забезпечити практикантів необхідними документами для виконання програми і завдань практики;

- забезпечувати проходження практики на високому рівні відповідно до програми, контролювати забезпечення нормальних умов праці;
- здійснювати методичне керівництво виконанням здобувачами наукового ступеня доктора філософії програми практики та індивідуального завдання;
- надавати методичну допомогу практикантам щодо розробки планів проведення навчальних занять та інших заходів;
- надавати практикантам консультації з питань проходження науково-асистентської практики, виконання індивідуальних завдань та оформлення звіту;
- контролювати виконання практикантом усіх перерахованих вище видів науково-педагогічної діяльності (обов'язковою є присутність викладача при проведенні практикантом занять);
- аналізувати й оцінювати подану практикантами документацію про проходження науково-асистентської практики;
- дати підсумкову характеристику, оцінку-відгук про виконану кожним практикантом роботу;
- за результатами практики подавати завідувачу кафедри письмовий звіт про проведення практики з пропозиціями щодо поліпшення її організації.

Обов'язком бази практики є створення умов та можливостей для повноцінного виконання практикантом поставленого перед ним завдання;

Результатом проходження практикантом науково-асистентської практики є набуття професійних навичок майбутнього викладача географії у ЗВО; формування професійних умінь та навичок, необхідних для успішної роботи у ЗВО; практичне засвоєння методики викладання географії та набуття практичного досвіду; спостереження та переймання досвіду роботи керівника науково-асистентської практики.

3. Зміст науково-асистентської практики

Практика здобувачів наукового ступеня доктора філософії проходить у три етапи:

Перший етап – ознайомчий. Ознайомлення з діяльністю кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця, її кадровим складом, посадовими обов'язками співробітників, планами роботи, основною документацією. Вивчення правил внутрішнього трудового розпорядку і особливостей роботи кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця. Розвиток уявлень про сутність викладацької роботи у ЗВО. Ознайомлення із сучасним рівнем педагогічної діяльності у ЗВО. Вивчення робочих програм навчальних дисциплін, що викладаються НПП кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця.

Другий етап – основний. Участь у викладацькій діяльності кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця. Ознайомлення з конкретними темами лекційних, практичних і семінарських занять навчальних дисциплін, закріплених за кафедрою, що викладаються в поточному семестрі. Відвідування занять НПП кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця. Підготовка планів-конспектів і проведення двох лекційних занять. Підготовка планів-конспектів і проведення трьох практичних або семінарських занять. Опанування передових технологій викладацької діяльності. Формування і розвиток навичок педагогічного спілкування з викладачами та студентами. Керівництво навчальною діяльністю студентського колективу; формування вмінь професійно реагувати на зміну обставин, самостійно ухвалювати рішення і бути за них відповідальним.

Третій етап – підсумковий. Аналіз ефективності викладацької діяльності. Здобувачі наукового ступеня доктора філософії готують звітну документацію. Можливе залучення практикантів до різних форм контролю знань студентів. Участь в обговоренні відкритих навчальних занять НПП кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця. Розробка і подання керівництву кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця своїх пропозицій щодо підвищення ефективності навчальної роботи кафедри і всього структурного підрозділу.

4. Індивідуальне завдання

Виконання здобувачами наукового ступеня доктора філософії індивідуальних завдань є важливим етапом у вирішенні основних завдань науково-асистентської практики. Індивідуальне завдання розробляється керівником практики і видається кожному практиканту. Зміст індивідуального завдання повинен відповідати цілям і завданням освітнього процесу. Крім того, індивідуальне завдання повинно відповідати здібностям та теоретичній підготовці здобувача наукового ступеня доктора філософії. Консультування та контроль виконання індивідуального завдання здійснюється керівником практики. Індивідуальне завдання має також відповідати темі дисертаційного дослідження аспіранта та забезпечувати реалізацію наукової складової науково-асистентської практики. Індивідуальні завдання для здобувачів наукового ступеня доктора філософії повинні бути доволі складними, передбачати творчий, пошуковий підхід. Важливо, щоб протягом практики відбулась апробація і було виявлено, наскільки доцільно розрахований час на окремі структурні елементи, ефективні використані методики, сформовані вміння та навички практиканта. Індивідуальне завдання може також передбачати розробку практикантом певної науково-методичної теми, присвяченої проблемам викладання географії у вищій школі, актуальним проблемам суспільної географії в Україні та світі в цілому.

5. Оформлення результатів науково-асистентської практики, підведення підсумків, оцінювання практикантів

Після закінчення терміну практики здобувачі наукового ступеня доктора філософії звітують на кафедрі про виконання її програми. Загальна форма такої звітності – подання **письмового звіту з висновками про проходження практики** з оцінкою діяльності практиканта. Письмовий звіт за результатами практики подається в установленний термін керівнику практики. У звіті практикант зазначає характер і обсяг виконаних завдань, викладає результати своєї педагогічної діяльності, формулює власні пропозиції, робить аргументовані висновки, висловлює певні зауваження та побажання. Розділи та окремі питання звіту мають бути чітко визначені, викладені в логічній послідовності і конкретизовані. Таблиці, ілюстративний матеріал, додатки повинні бути змістовні й оформлені відповідно до стандартів оформлення звітів наукових досліджень.

При обговоренні результатів практики керівник характеризує рівень дисциплінованості практиканта, його морально-ділові якості, основні види виконаних робіт, оцінює педагогічну діяльність практиканта, її значення для формування вмінь і навичок майбутнього викладача, якість оформлення звітної документації, висновки та пропозиції щодо оцінки проходження практикантом науково-асистентської практики.

Зміст звіту з науково-асистентської практики

1. **Титульний аркуш.**
2. **Розробка двох лекцій** (лекція має містити тему, план, мету (навчальну, розвиваючу, виховну), методи викладання, міждисциплінарні зв'язки, обладнання, перелік демонстраційного та роздаткового матеріалу, список рекомендованої літератури для вивчення теми (13-15 джерел), основний текст лекції, який має включати загальний теоретичний матеріал, тези для конспектування, а також цікаві факти, додаткову інформацію за темою, питання для інтерактивної роботи зі студентами під час заняття; перелік питань (10-15 питань) для самоперевірки знань студентів за темою лекції).
3. **Презентації до лекції** (20-25 слайдів з тезами лекції, графічним та картографічним матеріалом, фотографіями, схемами, рисунками, таблицями тощо, а також слайди, які доповнюють лекцію цікавою інформацією (не обмежена кількість)).
4. **Розробка 15-20 тестових завдань** (з однією правильною відповіддю) до лекцій для перевірки рівня засвоєння матеріалу студентами.
5. **Розробка трьох практичних або семінарських занять** (основні складові: назва, мета (навчальна, розвиваюча, виховна), перелік питань для обговорення (7-10 питань), рекомендований список джерел для підготовки студентів до заняття; практичні завдання).

6. **Висновки щодо проходження практики** (період проведення практики, за яким викладачем та дисциплінами був закріплений практикант, які були проведені аудиторні заняття зі студентами (тема, дата, час, аудиторія), загальні враження під час проходження практики (позитивні та негативні моменти практики, оцінка рівня підготовки практикантів до проходження науково-асистентської практики)).
7. **Індивідуальне завдання.**

6. Схема нарахування балів

Вид роботи	Кількість балів
Розробка двох лекцій, підготовка та оформлення презентацій до них	30
Розробка трьох практичних або семінарських занять	15
Виконання індивідуального завдання	10
Розробка тестових завдань до трьох лекцій	10
Проведення аудиторних занять (лекцій, практичних або семінарських занять), інша допомога викладачу в навчальній, методичній роботі зі студентами	35
РАЗОМ	100

Критерії оцінювання навчальних досягнень

- повнота і якість виконання програми практики (підготовка та проведення аудиторних занять, розробка методичних матеріалів, індивідуальні завдання; найвищі бали здобувач отримує за умови, якщо завдання виконані повністю та правильно на основі глибоких знань теорії, методики та практики, продемонстровано творчий підхід);
- якість оформлення звітних матеріалів;
- ставлення здобувача до роботи (старанність, організованість, дисциплінованість, ініціативність, креативність тощо).

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка за національною шкалою
	для дворівневої шкали оцінювання
90-100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	не зараховано

7. Рекомендована література

1. Інноваційні педагогічні технології : посібник / за ред. О. І. Огієнка. Київ, 2015. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705810/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
2. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с. URL: <https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf?id=1cce4002-ce8d-4991-809f-f0fcd3d3994b>

3. Михайліченко М. В. Освітні технології : навчальний посібник. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Mykhaylichenko_Rudyk_Osvitni_tekhnolohii.pdf.
4. Педагогіка вищої школи. Основи наукових досліджень : навчальний посібник / за ред. В. Е. Луначека, Н. О. Ткачової ; кол. авт. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 344 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/e871cfa6-96e9-412b-ad3b-f0cecbd61067/content>.
5. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача: навчальний посібник. Х.: Вид-во НФаУ, 2009. 140 с. URL: https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/1759/1/Book_%D0%9F%D0%9C%D0%92.pdf.
6. Стинська В. В. Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2022. 180 с. URL: <https://kpiibs.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/126/2023/02/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf>.
7. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 352 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/412096.pdf.

**Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції,
інше методичне забезпечення:**

1. Гуревич Р., Кадемія М., Шевченко Л. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навч. посіб. 2012. 348 с. URL: <http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/itn.pdf>.
2. Методи навчання та їх класифікація. *Освіта. UA*. URL: <http://osvita.ua/school/theory/780/>.
3. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури. 2007. 232 с. URL: http://moskalik.at.ua/kurs_lekziy/mmmvvv.doc.
4. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Логвинова М. О. Індивідуальні освітні траєкторії: роль у забезпеченні якості вищої освіти. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. № 10. С. 51–60. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/16108>.
5. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Кравченко К. О., Логвинова М. О. Формування Soft Skills у процесі підготовки географів у класичному університеті. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. № 11. С. 28–41. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/17636>.
6. Нормативно-правова база наукової діяльності у вищих навчальних закладах. URL: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/nauka/naukova-diyalnistu-vishchikh-navchalnikh-zakladakh/4688>.
7. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
8. Сучасні моделі професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: порівняльний досвід : монографія / В. О. Радкевич та ін. ; за заг. ред. В. О. Радкевич. Київ: ІПТО НАПН України, 2018. 223 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/711545/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%96.pdf.
9. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів

МІПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/V.-YU.-Strelnikov-I.-G.-Britchenko.-Suchasni-tehnologiyi-navchannya-u-vishhij-shkoli.pdf>.

10. Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі. Збірник наукових праць. Випуск V. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2008. 371 с.
11. Шара С. Професійна адаптація молодих викладачів закладів вищої освіти непедагогічного профілю : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2018. 241 с. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/300244834.pdf>.